

Urednik
Zoran Hamović

Likovni urednik
Milena Lakićević

© Clio, 2020. Sva prava za ovo izdanje na srpskom jeziku zadržana. Ova publikacija, u celini ili delovima, ne sme se umnožavati, preštampavati, pohranjivati u memoriju kompjutera ili na bilo koji način prenositi – elektronski, mehanički, fotokopiranjem, snimanjem ili na drugi način – niti može na bilo koji način ili bilo kojim sredstvima biti distribuirana bez odobrenja izdavača.

Naslov originala:
Marvin Perry
An Intellectual History of Modern Europe

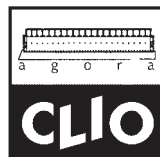
Copyright © 1993 by Houghton Mifflin Company. All rights reserved.

Marvin Peri

INTELEKTUALNA ISTORIJA EVROPE

drugo izdanje

Preveo s engleskog
Đorđe Krivokapić

Beograd, 2020

Sadržaj

Predgovor	15
-----------------	----

Uvod

TEMELJI INTELEKTUALNE TRADICIJE ZAPADA

1. Judeohrišćanska i grčko-rimska tradicija	21
Mitotvorački pogled na svet drevnog Bliskog istoka	22
Jevreji: etički monoteizam	25
Bog: jedan, vrhovni, transcendentan, dobar	25
Individualna i moralna autonomija	27
Proroci	29
Grci: od mita do razuma	32
Filozofija helenskog doba	33
Helenističko doba: stoicizam	42
Grčka dostignuća: razum, sloboda, humanizam	44
Rimljani	46
Filozofija i pravo	47
Dostignuća Rima	48
Rano hrišćanstvo: svetska religija	48
Hrišćanstvo i grčka filozofija	50
Sveti Avgustin: hrišćanski pogled na svet	51

Hrišćanstvo i klasični humanizam: alternativni pogledi na svet	53
Preporuke za čitanje	55
2. Srednji vek i pojava modernosti	57
Rani srednji vek i opadanje klasične kulture	58
Pozni srednji vek: intelektualni procvat	59
Srednjovekovni pogled na svet	60
Filozofija	64
Nauka	67
Srednji vek i moderni svet: kontinuitet i diskontinuitet	69
Renesansa	75
Reformacija	81
Preporuka za čitanje	86

Prvi deo UOBLIČAVANJE MODERNOG DUHA

3. Naučna revolucija:	
nova kosmologija i metodologija	89
Srednjovekovno shvatanje univerzuma	90
Renesansno zaleđe naučne revolucije	92
Nikola Kopernik: svrgavanje Zemlje s prestola	94
Napad na kopernikanizam	95
Kopernikanizam i moderna misao	98
Galilej: uobličavanje modernog naučnog pogleda na svet	99
Jednoobraznost prirode i eksperimentalna fizika	99
Suprotstavljanje autoritetu	102
Johan Kepler: zakoni planetarnih kretanja	106
Njutnovska sinteza	109
Proroci moderne nauke	112

Fransis Bejkon: induktivni metod	112
Rene Dekart: deduktivni metod	115
Benedikt Spinoza: priroda kao razumljiv sistem	119
Značaj naučne revolucije	120
Preporuka za čitanje	123
4. Revolucija u političkoj misli:	
Makijaveli, Hobs, Lok.	125
Ka modernoj državi	126
Nikolo Makijaveli	129
Politika realnosti	131
Raskid sa srednjovekovnom misli	136
Tomas Hobs	139
Ljudska priroda kao nesavršena	141
Oblikovanje moderne misli	145
Džon Lok	147
Ljudska priroda i prirodna prava	148
Kamen temeljac liberalizma	151
Preporuka za čitanje	153
5. Doba prosvetiteljstva:	
afirmacija razuma i slobode	154
Prosvetiteljstvo i njegov pogled na svet: razum i nauka	156
Napad na hrišćanstvo	159
Suprotstavljanje dogmi, fanatizmu i progonu	159
Deizam i skepticizam	165
Politička misao	169
Monteskje	170
Volter	174
Ruso	176
Društvena misao	184
Epistemologija, psihologija i obrazovanje	184

Tolerancija	187
Sloboda štampe	190
Humanitarizam	191
Napredak	193
Prosvetiteljstvo i Francuska revolucija	195
Prosvetiteljstvo i moderni duh	201
Preporuka za čitanje	207

Drugi deo

OČUVANA, PROŠIRENA I OSPORAVANA TRADICIJA PROSVETITELJSTVA

6. Romantizam i nemački idealizam	211
Ushićujuća imaginacija i osećanja	212
Priroda, Bog, istorija	219
Uticaj pokreta romantizma	224
Pozadina nemačkog idealizma:	
izazov koji je postavio Hjumov skepticizam	226
Imanuel Kant	227
Spasavanje naučne valjanosti	228
Spasavanje hrišćanstva i morala	229
G. V. F. Hegel	232
Razum i istorija	233
Politička misao	236
Mladohegelovci	239
Politički radikalizam	239
Verski radikalizam	240
Preporuka za čitanje	244
7. Pojava ideologija	245
Evropa 1815–1848: liberalne i nacionalističke revolucije	246

Konzervativizam: vrednost tradicije	248
Neprijateljstvo prema prosvetiteljstvu i Francuskoj revoluciji	249
Traganje za društvenom stabilnošću	253
Liberalizam: vrednost pojedinca	257
Izvori liberalizma	257
Sloboda pojedinca	258
Liberalizam i demokratija	261
Klasična liberalna ekonomska misao	265
Radikalizam i demokratija: širenje liberalizma	270
Tomas Pejn	271
Džeremi Bentam	273
Rani socijalizam: nove mogućnosti za društvo	275
Sen-Simon: tehnokratski socijalizam	277
Furije: psihološki socijalizam	278
Oven: industrijski socijalizam	280
Nacionalizam	281
Pojava modernog nacionalizma	281
Nacionalizam i liberalizam	285
Preporuka za čitanje	289
8. Misao i kultura u doba nauke i industrijalizacije	290
Realizam	290
Pozitivizam	294
Darvinizam	297
Prirodna selekcija	298
Darvinizam i hrišćanstvo	300
Socijaldarvinizam	302
Marksizam	303
Nauka istorije	305
Klasni sukob	308

Razaranje kapitalizma	310
Privlačnost i uticaj Marksa	314
Marksovi kritičari	316
Anarhizam	318
Pjer Žozef Prudon	319
Mihail Bakunjin	320
Marksizam posle Marksa: revizionizam i lenjinizam	321
Revizionizam	321
Lenjinizam	323
Britanski liberalizam i socijalizam: ka državi blagostanja	327
Džon Stjuart Mil	329
Tomas Hil Grin	331
Herbert Spenser: otpor intervenciji države	334
Fabijevski socijalizam	335
Feminizam: širenje principa jednakosti	337
Preporuka za čitanje	342

Treći deo KRIZA EVROPSKOG UMA

9. Moderna svest: Novi pogledi na prirodu, ljudsku prirodu i umetnost	347
Iracionalizam	348
Fridrih Niče	349
Fjodor Dostojevski	359
Anri Bergson	364
Žorž Sorel	366
Zigmund Frojd: svet nesvesnog	369
Nesvesno	370
Sukob između civilizacije i ljudske prirode	372
Frojd i prosvetitelji	375

K. G. Jung: kolektivno nesvesno	379
Sociološka misao: sučeljavanje iracionalnog sa složenostima modernog društva	381
Emil Dirkem: anomija	382
Gaetano Moska: elite	384
Vilfredo Pareto: elite	386
Gistav le Bon: psihologija gomile	388
Grejam Volas: iracionalno u politici	390
Maks Veber: dilema modernosti	391
Modernistički pokret	394
Raskid s konvencionalnim vidovima estetike	395
Kulturni pesimizam	398
Moderna umetnost	399
Moderna fizika	404
Tradicija prosvetiteljstva u rasulu	410
Preporuka za čitanje	414
10. Iracionalizam u političkom razmišljanju	416
Od liberalnog do ekstremnog nacionalizma	417
Ekstremni nacionalizam u Nemačkoj:	
narodna (völkisch) misao	421
Teoretičari rasa	424
Artur de Gobino	425
Hjuston Stjuart Čemberlen	426
Antisemitizam: snaga, privlačnost i opasnosti od mitskog načina mišljenja	428
Hrišćanski antisemitizam	429
Moderni antisemitizam: pojačane stare mržnje	431
„Uspavani razum“	435
Prvi svetski rat	437
Rat kao svetkovina	438
Rat i evropska svest	444

Pojava fašizma	447
Hitlerov pogled na svet	451
Rasni nacionalizam	453
Jevrejin kao otelotvorenje zla	454
Propaganda	456
Totalitarizam	457
Totalitarizam i liberalna demokratija	459
Kult vođe	460
Ideologija	462
Oblikovanje „Novog čoveka“	465
Teror	467
Holokaust: najniža tačka razuma	467
Idealisti i birokrate	468
Neuspeh evropske kulture	471
Preporuka za čitanje	474

11. Misao i kultura u doba

svetskih ratova i totalitarizma	476
Intelektualci i umetnici u nemirnim vremenima	477
Posleratni pesimizam	477
Književnost i umetnost:	
inovacija, razočaranje i društveno tumačenje	481
Antidemokratska misao	490
Komunizam: „Bog koji nije uspeo“	494
Reafirmisanje hrišćanskog pogleda na svet	496
Reafirmacija ideala slobode i razuma	500
Žilijen Benda	500
Ortega i Gaset	500
Ernst Kasirer	502
Erih From	503
Džordž Orvel	504
Tokovi u filozofiji	507

Pragmatizam	507
Logički pozitivizam i analitička filozofija	510
Fenomenologija	514
Egzistencijalizam	516
Savremena dilema	528
Preporuka za čitanje	533

Četvrti deo SAVREMENO DOBA

12. Od moderne do postmoderne	537
Neke teme iz prošlosti	537
Kritika tehnološkog društva	537
Marksizam: kraj jednog ideala?	541
Ljudska prava	545
Postmodernizam	547
Strukturalizam	549
Poststrukturalizam	552
Postmodernizam:	
nove mogućnosti ili opasan nihilizam?	555
Projekat prosvetiteljstva u postmodernom i globalnom dobu	558
Preporuka za čitanje	564
Napomene	565
1. Judeohrišćanska i grčko-rimska tradicija	565
2. Srednji vek i pojava modernosti	565
3. Naučna revolucija:	
nova kosmologija i metodologija	566
4. Revolucija u političkoj misli: Makijaveli, Hobs, Lok ..	568

5. Doba prosvetiteljstva: afirmacija razuma i slobode	569
6. Romantizam i nemački idealizam	573
7. Pojava ideologija	575
8. Misao i kultura u doba nauke i industrijalizacije	577
9. Moderna svest: Novi pogledi na prirodu, ljudsku prirodu i umetnost	580
10. Iracionalizam u političkom razmišljanju	584
11. Misao i kultura u doba svetskih ratova i totalitarizma	589
12. Od moderne do postmoderne	592
<i>Nikola Milošević</i> Intelektualna fizionomija Evrope	595
Indeks	605

Predgovor

Tokom vekova mislioci Zapada raspravljali su o suštinskim pitanjima ljudskog postojanja. U tom procesu oni su iskovali instrumente racionalnog mišljenja koji su omogućili sistematsko istraživanje fizičke prirode i ljudske kulture, začeli ideju političke slobode i priznali unutrašnju vrednost pojedinca. *Intelektualna istorija Evrope* napisana je s uverenjem da intelektualna tradicija Zapada ima nešto vredno da saopšti izučavaocima. Bez razumevanja istorijske evolucije ovih suštinskih ideala zapadnog sveta, kao i načina na koji su bili skovani, tumačeni, primenjivani, kako im se suprotstavljalo, kako su bili narušavani i branjeni, bila bi smanjena naša mogućnost da ih istinski prihvatimo.

Karakteristike ove knjige

Intelektualna istorija Evrope posvećena je jednoj zaokruženoj temi. Ona omogućava celovitost pristupa i svest o pravcima kojima se hodi ka savremenoj evropskoj intelektualnoj istoriji i omogućava izučavaocima da uoče ključne odnose unutar te istorije. Tu temu nagoveštava već sam naslov Drugog dela knjige – Očuvana, proširena i osporavana tradicija prosvetiteljstva. Prosvetiteljstvo smatramo vrhuncem stremljenja ka savremenom dobu koje je započelo renesansom. Devetnaesti vek i prvu polovinu dvadesetog veka posmatramo u odnosu na domete (i ograničenja) prosvetiteljstva. Tekst nastoji da protumači, strukturira

i sintetiše kako bi ponudio čitaocima referentni okvir, uz čiju je pomoć moguće shvatiti poreklo i razvoj savremene evropske misli.

Ovaj tekst ima dva uvodna poglavlja koja pružaju uvid u temelje i razvoj zapadne misli u antičkom svetu, u srednjem veku i na početku savremenog doba. U njima se razmatra evolucija i suštinsko značenje judeohrišćanskih i grčko-rimskih tradicija, srednjovekovnog viđenja kosmosa, pojedinca i razuma i pojava savremenog gledanja na svet u doba renesanse i reformacije. Ovaj iscrpan pregled biće od koristi predavačima kao uvod u ovaj kurs.

Ne proističu sve ključne ideje savremenog Zapada iz razumskog sagledavanja velikih pitanja ljudskog postojanja. Ovaj tekst posvećuje znatnu pažnju i temi iracionalnog jer su mnoge antiracionalne ideje uticale na svest i politiku savremene Evrope. U njemu se raspravlja o misliocima koji su veličali iracionalno, kao i o onima koji su se borili da ga shvate; on razmatra kreativne izraze iracionalnog u umetnosti i istražuje iracionalno u političkom mišljenju, naročito u obliku ekstremnog nacionalizma, rasizma i fašizma.

Intelektualna istorija Evrope napisana je s pogledom na potrebe studenata: uvodi pojedinih poglavlja daju jasan pregled najvažnijih problema; komplikovane ideje su jasno objašnjene, a i za ideje i za mislioce dat je istorijski kontekst. Nekoliko poglavlja ima zaključne eseje koji nastoje da daju šire značenje materijala o kojima je bilo govora. Brojni odlomci iz primarnih izvora uključeni su u pripovedanje.

Zahvalnost

Postoji simboličan odnos između ovog dela i mojih poglavlja u knjizi *Zapadna civilizacija: ideje, politika i društvo*, četvrto izdanje, koju su napisali Marvin Peri (Marvin Perry), Mirna Čejns (Myrna Chase), Džejms R. Džejkob (James R. Jacob), Margaret Džejkob (Margaret C. Jacob), Teodor H. fon Laue (Theodore H. Von Laue). Kako sam radio na oba projekta istovremeno, nešto od materijala iz *Intelektualne istorije* bilo je ugrađeno u razna izdanja teksta o zapadnoj civilizaciji. I obratno, odgovarajući materijal iz teksta o zapadnoj civilizaciji sastav-

ni je deo i ove knjige. Takođe sam se u velikoj meri oslanjao na drugo izdanje moje knjige *Izvori tradicije Zapada*.

Želeo bih da se zahvalim sledećim saradnicima na kritičkom čitanju delova ovog rukopisa:

Vilijam Dž. Grinvald (William J. Greenvald), Državni univerzitet Arkanzasa

Izabel F. Najt (Isabel F. Knight), Državni univerzitet Pensilvanije

V. Voren Vejgar (W. Warren Wagar), Državni univerzitet Njujorka u Binhemptonu

Stiven Verner (Steven Werner), Univerzitet Viskonsina centar – Vokiša oblast

Ken Volf (Ken Wolf), Državni univerzitet Mari

Nekoliko njihovih sugestija uključeno je u konačnu verziju. Takođe sam zahvalan osoblju kompanije Hoton Miflin (Houghton Mifflin Company) koje je pomoglo ovaj projekat. Posebno bih želeo da zahvalim Fransis Gej (Frances Gay), urednici razvoja i Kerol Njuman (Carol Newman), urednici projekta, na njihovom brižljivom obraćanju pažnje na detalje, i Irmini Plaškjevič-Pulc (Irmini Plaszkiewicz-Pulc), koja je rukopis stručno priredila za štampu. Posebno sam zahvalan mom prijatelju Džordžu Boku (George Bock) koji je pročitao rukopis sa smislom za organizaciju, šire koncepte i bitne odnose. Naše često žustre, ali uvek korisne diskusije potvrđuju mi unutrašnju vrednost sokratovskog dijaloga. I još jednom, zahvaljujem mojoj supruzi Filis Peri (Phyllis G. Perry) na ohrabrenjima.

M. P.

Uvod

**TEMELJI INTELEKTUALNE
TRADICIJE ZAPADA**

Judeohrišćanska i grčko-rimska tradicija

1

Suštinska pitanja života, smrti, i prirode univerzuma već više od 2.500 godina privlače mislioce Zapada. Uprkos svoj svojoj raznovrsnosti i složenosti, intelektualna tradicija Zapada ima nekoliko integrativnih principa. Prevazilazeći mitsko razmišljanje, intelektualci Zapada izgradili su instrumente razuma koji su omogućili racionalno i sistematsko istraživanje fizičke prirode i ljudske kulture, zasnovali ideju političke slobode i shvatili pravu vrednost pojedinca. Ovi ideali razuma, slobode i ljudskog dostojanstva – ono što sačinjava *ideju* Zapada – ne predstavljaju безусловne komponente ljudske prirode niti predstavljaju principe koji su sami po sebi očigledni. Pre bi se moglo reći da su oni ljudska tvorevina, jedno od najviših dostignuća čovečanstva.

Istorija savremene civilizacije Zapada velika je ali tragična drama. Uprkos značaju koji su zapadnjaci pridali razumu, slobodi i ljudskom dostojanstvu, oni su pokazali zastrašujuću sklonost ka iracionalnom ponašanju i opčinjenost iracionalnim ideologijama i nasiljem. Oni su, isto tako, voljno žrtvovali i negirali ljudsko dostojanstvo zarad sopstvene sigurnosti i nacionalne veličine i sjaja. Svetski ratovi i totalitarni pokreti dvadesetog veka pokazali su da je civilizacija Zapada, uprkos svojim izuzetnim dostignućima, krhka, i da može nestati.

Intelektualna tradicija Zapada, kao i sama zapadna civilizacija jeste spoj dve tradicije, koje su nastale u drevnom svetu: judeohrišćanske i grčko-rimske. I drevni Jevreji i Grci nasledili su i prihvatili mnoga dostignuća Egipćana i Mesopotamaca, tvoraca prvih civilizacija na svetu. Ali ono što je još važnije za razumevanje suštinskog zna-

čenja zapadne civilizacije jeste način na koji su Jevreji i Grci odbacili ili transformisali elemente starije bliskoistočne tradicije kako bi stvorili nova polazišta za razvoj ljudskog uma. Veliko dostignuće Grka leži u razvoju racionalne misli; kod Grka je razum otkrio sopstvene mogućnosti razmišljanja. Duh Jevreja dao je najveća dostignuća u sferi religiozno-etičke misli.

Da bi se shvatila i ocenila monumentalna dostignuća Jevreja i Grka, neophodno je istražiti mitotvoračko viđenje sveta starijih civilizacija – Mesopotamije i Egipta, od kojih su, svaki na svoj način, krenuli Jevreji i Grci.

Mitotvorački pogled na svet drevnog Bliskog istoka

Sve karakteristike bliskoistočnog društva – pravni sistem, oblik vladavine, umetnost i nauka – obično su bile prepletene s vladajućom religijom. Religija je bila izvor vitalnosti i kreativnosti mesopotamske i grčke civilizacije. Umetnost Bliskog istoka crpila je svoju inspiraciju iz religije; književnost i istorija bavile su se čudima bogova; nauka je bila prožeta religijom. A sveštenici-kraljevi, ili bogovi-kraljevi, čijom su moći upravljale božanske snage, obezbeđivali su potreban autoritet kako bi veliki broj ljudi mogao biti organizovan na zajedničkim poduhvatima.

Verski ili mitopoetski (mitotvorački) pogled na svet daje bliskoistočnoj civilizaciji jasan oblik i omogućava nam da je sagledamo kao organsku celinu. Mitotvorstvo je bilo prvi način mišljenja čovečanstva. Obraćajući se prvenstveno mašti i emocijama, a ne razumu, mitotvorstvo je predstavljalo najraniji pokušaj da se priroda i život učine razumljivim.

Poreklom od svetih obreda, obrednih igara, gozbi i ceremonija, mitovi su opisivali dela bogova, koji su, u nekoj davnoj prošlosti, stvorili svet i ljudska bića. Smatrajući da ljudsku sudbinu određuju bogovi, narodi Bliskog istoka tumačili su svoja iskustva pomoću mitova.

Mitovi su takođe omogućili Mesopotamcima i Egipćanima da shvate prirodu i da objasne svet prirodnih pojava. Pomoću mitova, um Bliskog istoka pokušavao je da univerzumu dâ celovitost, da ga učini shvatljivim. Mitovi su narodima Bliskog istoka nudili okvir u kome su mogli da svoja iskustva uredi u jedan smislen poredak, opravdaju svoja pravila ponašanja i pokušaju da prevaziđu neizvesnost postojanja. Mitska objašnjenja prirode, porekla ljudi i ljudskog iskustva činila su život naizgled manje poraznim, manje ispunjenim strahovima.

Civilizacije drevnog Bliskog istoka počivale su na načinu razmišljanja koji je fundamentalno različit od savremene naučne misli. Razlika između naučnog i mitskog načina razmišljanja je duboka. Naučnici um sagledava fizičku prirodu kao *ono* – beživotno, bezlično, čime upravlja opšti zakon. Mitotvornom umu Bliskog istoka svaki predmet u prirodi bio je *on* – s vlastitom ličnošću, živ, s individualnom voljom, bog ili demon sposoban da upravlja stvarima po sopstvenoj volji. Sunce i zvezde, reke i planine, vetar i munja bili su ili bogovi ili boravišta bogova. Egipćanin ili Mesopotamac doživljavao je prirodne pojave – pad stene, udar groma, bujanje reke – kao život suočen sa životom. Kad bi reka poplavila neku oblast i uništila useve, to je bilo zato što je ona tako želela – reka ili bogovi odlučili su da kazne narod.

Drugim rečima, drevni čovek je ispredao mitove umesto da daje analize ili zaključke. Mi bismo objasnili, na primer, da izvesne atmosferske promene donose sušu, a neke druge kišu. Vavilonci su uočavali iste činjenice, ali su ih doživljavali kao intervenciju džinovske ptice Imdugud koja je dolazila da ih izbavi. Ona je prekrivala nebo crnim olujnim oblacima svojih krila i proždirala Nebeskog Bika, čiji bi vreo dah sažegao useve.¹

Egipćani su verovali da sunce izlazi ujutro, putuje preko neba i zalazi u donji svet iza zapadnog horizonta. Pošto odbije snage haosa i nereda, sunce se ponovo pojavljuje narednog jutra. Egipćanima, izlazak i zalazak sunca nisu predstavljali prirodne pojave – nebesko telo koje se povinuje bezličnom zakonu – već versku dramu.

Naučnici um smatra da se prirodni objekti povinuju univerzalnim zakonima; otuda se određivanje položaja planeta, brzina kretanja predmeta, ili početak uragana, mogu predvideti. Mitotvorački um drevnog Bliskog istoka nisu mučile protivrečnosti; on nije tražio logič-

ku doslednost. Nije posedovao svest o zakonima koji postoje u prirodi i koji se ponavljaju. Pre bi se moglo reći da je pripisivao fizičke pojave božanskim snagama čije je ponašanje često bilo ćudljivo i nepredvidivo. Naučni um se obraća razumu – on analizira prirodu logički i sistematski, i traga za opštim principima koji upravljaju fenomenima. Mitotvorački um obraća se mašti i osećanjima i umesto istine do koje se dolazi putem intelektualne analize i sinteze proklamuje istinu koja zadovoljava emocije. Mitska objašnjenja prirode i ljudskog iskustva obogaćivala su percepciju i osećanja; ona su isto tako ublažavala životne nedaće i činila smrt manje zastrašujućom.

Mesopotamci i Egipćani nisu pravili razliku između *subjektivnog* – kako nam se priroda prikazuje kroz osećanja, iluzije i snove – i *objektivnog* – onoga što priroda jeste, sistema kojim upravljaju zakoni koji se mogu shvatiti intelektualnom analizom i sintezom. Naravno da su se narodi Bliskog istoka bavili racionalnim oblicima misli i ponašanja. Oni su svakako koristili razum prilikom gradnje irigacionih sistema, u pripremi kalendara i u izvođenju matematičkih operacija. Narodi Bliskog istoka, međutim, nisu došli do jednog *konzistentnog* i *samosvojnog* racionalnog metoda istraživanja fizičke prirode i ljudske kulture zato što je racionalna ili logička misao ostala potčinjena mitsko-verskom viđenju sveta. Oni nisu uobličavali logički zasnovane filozofske i naučne ideje o kojima se diskutovalo i raspravljalo.

Civilizacija Bliskog istoka dostigla je prvi nivo u razvoju nauke: posmatranje prirode, beleženje podataka i unapređenje tehnologije u rudarstvu i metalurgiji i arhitekturi, ali ona nije dosegla do nivoa samosvesne filozofske naučne misli, to jest logički dedukovanih apstrakcija, hipoteza i uopštavanja. Ova kasnija dostignuća predstavljala su izuzetan domet grčke filozofije: ona je dala „racionalno tumačenje prirodnih pojava, koje je prethodno objasnila drevna mitologija... Izučavanjem prirode oslobođene kontrole mitološke uobrazilje bio je otvoren put razvoju nauke kao jednog intelektualnog sistema.“²

Jevreji: etički monoteizam

Drevna Mesopotamija i Egipat, kolevke prvih civilizacija, nisu duhovni preci Zapada. Da bismo došli do korena tradicije Zapada, moramo se okrenuti Jevrejima i Grcima.

Deca Izrailja izgradila su naciju i religiju odbacujući sve što je bilo egiptasko. Ne samo što su smatrali da je Bog jedan, već su mu pripisivali postojanu brigu za čoveka i doslednu pravičnost prema čoveku... Kao i Grci, i Jevreji su preuzeli oblike od svojih velikih suseda; kao i Grci, oni su koristili te oblike u vrlo različite svrhe.³

Jevrejski koncept Boga i njihova afirmacija moralne autonomije i ljudskog dostojanstva bili su presudni za oblikovanje intelektualne tradicije Zapada.

Bog: jedan, vrhovni, transcendentan, dobar

Vera u jednog Boga, monoteizam, zauzela je središnje mesto u životu Jevreja i označila je duboki raskid s religioznom misli Bliskog istoka. Bogovi drugih bliskoistočnih naroda nisu bili istinski slobodni; njihova snaga nije bila bez ograničenja. Za razliku od Jehove, jevrejskog božanstva, bliskoistočni bogovi nisu bili večni, već su se rađali ili bili stvoreni; poticali su iz nekog ranijeg carstva. Uz to, bili su podložni biološkim zakonima, bili su im potrebni hrana, piće, san i seksualna zadovoljenja. Ponekad bi se razbolevali, starili su i umirali. Kada bi postupali zlo, pred sudom sudbine kažnjavani su za nedela. Tako je i nad bogovima vršena odmazda; i oni su bili podložni moći sudbine.

Hebreji, ili Jevreji, smatrali su da je Bog *u potpunosti* suveren: vlada svime i ničemu nije potčinjen. Jehovino postojanje i snaga ne proističu iz nekakvog prethodnog carstva, kao što je slučaj s bogovima drugih naroda. Jevreji su verovali da nikakvo carstvo bića ne prethodi Bogu

u vremenu niti ga nadmašuje u moći. Smatrali su da je Bog večan, da je izvor svega što postoji u univerzumu i da ima vrhovnu volju. Bog je stvorio prirodni svet i uobličio moralne zakone koji vladaju ljudskim bićima. On nije podložan sudbini već upravlja onim što se događa.

I dok su bliskoistočna božanstva u prirodi, jevrejski Bog je *transcendentan*, iznad prirode, a ne njen deo. Jehova nije poistovećivan ni s jednom prirodnom silom i nije boravio na nekom određenom mestu na nebu ili na zemlji. Pošto je Bog bio tvorac i gospodar prirode, nije bilo mesta za bogove Sunca, Meseca ili reke – za demone koji su gospodarili nepogodama. Priroda je bila nešto što je stvorio Bog, ali sama po sebi nije bila božanska. Prema tome, kada su se Jevreji suočavali s prirodnim pojavama, oni su doživljavali veličanstveno božje delo, a ne predmete koji poseduju sopstvenu volju. Sve pojave u prirodi – reke, planine, nepogode i zvezde – bile su lišene natprirodnih osobina. Zvezde i planete bile su Jehovine tvorevine, ne božanstva ili boravišta božanstava. Jevreji nisu gledali na njih sa strahopoštovanjem niti su ih obožavali.

Ovo udaljavanje bogova od prirode predstavlja neophodan preduslov za naučnu misao. Jevreji su demitologizovali prirodu, ali, obuzeti religijom i moralnošću, nisu stvorili teorijsku nauku. Kao potvrdu veličine Boga, priroda je inspirisala ljude da mu spevaju pohvale, što je izazivalo obožavanje Gospoda, a ne naučnu radoznalost. Kada su Jevreji posmatrali nebo nisu pokušavali da otkriju matematičke odnose, već su se divili božjoj tvorevini. Nisu sagledavali prirodu kao sistem kojim rukovode principi koji deluju sami po sebi, ili prirodni zakon. Pre bi se moglo reći da su izlazak sunca, prolećnu kišu, letnju žegu i zimsku hladnoću posmatrali kao mešanje Boga u ono što je već stvorio na organizovan način. Za razliku od Grka, Jevreji nisu bili filozofski, niti naučni mislioci. Brinuli su o božjoj volji, ne o ljudskom intelektu; o osećanjima srca, a ne o moći uma; o pravednom ponašanju, ne o apstraktnim mislima. Po njima, ljudska poročnost ne potiče od neznanja već od neposlušnosti i tvrdoglavosti.

Za razliku od Grka, Jevreji nisu spekulisali o poreklu svih stvari i načinu na koji priroda funkcioniše; znali su da je Bog stvorio sve. Za Jevreje se postojanje Boga zasnivalo na verskom ubeđenju, ne na racionalnom istraživanju; na otkrovenju, ne na razumu. Grci su, a ne

Jevreji, utemeljili racionalno razmišljanje. Ali je hrišćanstvo, poniklo iz judaizma, zadržalo jevrejsko shvatanje o transcendentnom Bogu i uređenosti onoga što je on stvorio. Bio je to koncept u koji je mogla da se smesti grčka nauka.

Jevreji, isto tako, nisu postavljali pitanja o božanskoj prirodi. Samo su znali da je Bog *dobar* i da postavlja moralne zahteve svom narodu. Za razliku od bogova Bliskog istoka, Jehovu nije progonila požuda niti ga je motivisalo zlo već: „Milostiv je i dobar Gospod, spor na gnjev i veoma blag“ (Psalam 145:8). Za razliku od paganskih bogova, koji su bili nezainteresovani za ljudska bića, Jehova je vodio računa o ljudskim potrebama.

Time što su tvrdili da je Bog jedan, vrhovni, transcendentan i dobar, Jevreji su izveli verski prevrat koji ih je odvojio od shvatanja sveta koje su imali drugi narodi drevnog Bliskog istoka.

Individualna i moralna autonomija

Ovo novo poimanje Boga omogućilo je novu svest o pojedincu. U sučeljavanju s Bogom, Jevreji su razvili svest o *sopstvu* ili o *ja*; pojedinac je postao svestan svoje sopstvene ličnosti, moralne autonomije i lične vrednosti. Jevreji su verovali da je Bog, koji i sam poseduje slobodu, podario svom narodu moralnu slobodu: sposobnost da bira između dobra i zla.

Ono što je bilo osnovno u jevrejskoj religiji jeste tvrdnja da Bog nije stvorio ljude kako bi mu bili roblje. Jevreji su prihvatili Boga sa strahopoštovanjem i poniznošću, s uvažavanjem i strahom, ali su verovali da Bog ne želi da ljudi puze pred njim, već pre da želi da oni ispunе svoje moralne potencijale birajući slobodno hoće li ili neće slediti božji zakon. Tako, stvarajući muškarce i žene prema sopstvenom liku, Bog im je dao autonomnost i suverenost. U božjem planu za univerzum, ljudska bića bila su najviša stvorenja, potčinjena jedino Bogu. Od svih njegovih stvorenja, jedino su oni dobili slobodu da biraju između ispravnosti i poročnosti, između „života i dobra, smrti i zla“ (Peta knjiga Mojsijeva 30:15).

Bog je zahtevao da Jevreji nemaju drugih bogova i zabranjivao im je da prave idole, da im se klanjaju i da im služe. Jevreji su verovali da obožavanje idola lišava ljude slobode i dostojanstva; ljudi ne mogu u potpunosti biti humani ako sebe potčinjavaju nekom beživotnom idolu. Otuda su Jevreji odbacili slike i skulpture i sve druge oblike idolatrije. Bitan element religije Bliskog istoka bila je upotreba slika i drugih umetničkih tvorevina s likovima božanstava – ali Jevreji su verovali da Bog, Vrhovno Biće, ne može biti predstavljen slikom ili skulpturom koju su uobličile ljudske ruke. Jevreji su u potpunosti odbacivali verovanje da prikazan lik može da ima božansku moć kojom se može upravljati u korist ljudi. Etičko uvažavanje, a ne mit ili magija, zauzimalo je centralno mesto u jevrejskoj verskoj misli.

Stavljajući Boga u centar života, Jevreji su mogli postati slobodni moralni činioци; nijedna osoba, nijedna institucija koju su stvorili ljudi i nikakva ljudska tradicija nije mogla da polaže pravo na njihovu dušu. Jer je jedino Bog bio vrhovna vrednost u univerzumu, jedino je on bio vredan obožavanja. Iskazivati krajnju lojalnost prema nekom kralju ili generalu bilo je protiv izričite božje zapovesti da se ne treba klanjati lažnim bogovima. Najveća briga Jevreja trebalo je da bude pravednost, a ne moć, slava ili bogatstvo, koji su bili samo opsene koje čoveka osiromašuju duhovno i moralno.

Postojao je, međutim, jedan uslov za slobodu. Za Jevreje, ljudi nisu bili slobodni da stvaraju sopstvene moralne principe, sopstvena načela o ispravnom i pogrešnom. Sloboda je značila dobrovoljnu podređenost zapovestima koje su dolazile od Boga. Zlo i patnju čoveka nisu izazivali slepa sudbina, zli demoni ili slučajni bogovi, već su oni proisticali iz neuvažavanja božjih zapovesti. Dilema leži u tome što, posedujući slobodu izbora, ljudska bića takođe imaju slobodu da ne poštuju Boga, da se predaju grehu, koji vodi ka patnjama i smrti. Tako su, prema Postanju, Adam i Eva bili kažnjeni zato što nisu slušali Boga.

Za Jevreje, poznavati Boga nije značilo shvatiti ga intelektom, definisati ili dokazati njegovo postojanje; poznavati Boga značilo je biti ispravan i pun ljubavi, milostiv i pravičan. Kroz ljubav prema Bogu, prema jevrejskom verovanju, ljudi postaju uzvišeniji i bolji. Postepeno, oni se nauče da savladavaju najgore elemente ljudske prirode i da se

odnose prema drugim ljudima s poštovanjem i samilošću. Jevreji su došli do uverenja da to što je čovek stvoren prema božjem liku znači da svako ljudsko biće ima u sebi božansku iskru, što svakome daje jedinstveno dostojanstvo koje mu se ne može oduzeti.

Svojom odanošću Bogu, Jevreji su takođe uspostavili dostojanstvo i autonomiju ljudskih bića. Tako su Jevreji zasnovali ideju o moralnoj slobodi prema kojoj je svaki pojedinac odgovoran za svoja dela. Ove ideje o ljudskom dostojanstvu i moralnoj autonomiji, koje je nasledilo hrišćanstvo, predstavljaju središne tačke tradicije Zapada.

Proroci

Važno mesto u jevrejskoj istoriji pripada prorocima – duhovno nadahnutim osobama koje su se osećale pozvanim da deluju kao božji glasnici. Proroci nisu marili za novac i imovinu, nisu se nikoga plašili i slobodno su propovedali. Pojavljujući se često u vreme društvenih nedaća i moralne konfuzije, proroci su se zalagali za povratak na dogovor i zakon. Učili su da će ljudi, kada zaborave na Boga, a od sebe i svojih tvorevina učine središte svih stvari, na sebe i svoju zajednicu navući nesreću.

Društvena pravda

Procvat proročkog pokreta – doba klasičnog, ili književnog, prokovanja – počeo je u osmom veku pre n. e. Boreći se protiv ugnjetavanja, svireposti, pohlepe i izrabljivanja siromašnih i slabih, proroci su dodali novu dimenziju verskom razvoju *Izraela*. Za proroke, društvena zla bili su verski grehovi. U ime Boga je Amos, prorok s polovine osmog veka, osudio licemerje, razmetljivost i nemilosrdnost bogatih i zahtevao da „sud teče kao voda i pravda kao silan potok“ (Amos 5:24). Bog je milostiv, insistirali su proroci; on brine o svima, naročito o siromašnima, nesrećnima, onima koji pate i koji su bespomoćni. Božji zahtevi, izjavio je Isaija, bili su: „tražite pravdu, ispravljajte potlačeno-ga, dajte pravicu siroti, branite udovicu“ (Isaija 1:17).

Proroci su naglašavali neposredan duhovno-etički susret između pojedinca i Boga. Unutrašnja ličnost im je bila važnija od spoljašnjih oblika verskih aktivnosti. Kritikovali su sveštenike čija predanost obredima i ritualima nije bila potkrepljena dubljom duhovnom misli ili nije odgovarala moralnim težnjama u svakodnevnom životu. Za proroke moralni greh bio je daleko gori od nekog propusta u obredima. Iznad svega, govorili su proroci, Bog zahteva pravičnost, traži da se pravedno živi pred Bogom. Živeti nečasno, tlačiti svoje bližnje i delovati bez samilosti značilo je prekršiti božji zakon i dovesti u opasnost čitav društveni poredak.

Na taj su način proroci pomogli da se uobličí društvena svest koja je postala deo tradicije Zapada. Ova revolucionarna društvena doktrina kaže da svako ima bogomdano pravo na društvenu pravdu i pravičan tretman, da svako ima versku obavezu da osudi zlo i da se suprotstavi maltretiranju drugih i da zajednica ima moralnu odgovornost da pomogne nesrećnicima. Proroci su isticali nadu da se život na zemlji može popraviti, da siromaštvo i nepravda ne moraju biti prihvaćeni kao deo jednog neizmenljivog prirodnog poretka i da je pojedinac u stanju da se moralno uzdigne i da može da uvažava dostojanstvo drugih.

Univerzalizam i individualizam

Dve su tendencije bile prisutne u jevrejskom načinu razmišljanja: parohijalizam i univerzalizam. Parohijski ustrojen um naglašavao je posebnu prirodu, sudbinu i potrebe izabranih ljudi, naciju izdvojenu od drugih. Ovo usko gledanje imalo je za protivtežu brigu za čitavo čovečanstvo – univerzalizam, koji je našao izraza kod onih proroka koji su predviđali jedinstvo svih ljudi pod okriljem Boga i koji su smatrali da su svi ljudi Bogu podjednako dragoceni.

U to će vrijeme biti put iz Misira u Asirsku, i Asirac će ići u Misir i Misirac u Asirsku, i služiće Gospodu Misirci s Asircima.

U to će vrijeme Izrailj biti treći s Misircima i Asircima jer će ih blagosloviti Gospod nad vojskama govoreći: da je blagosloven moj narod Misirski i Asirski, djelo ruku mojih, i našljedstvo moje, Izrailj (Isaija 19:23–24).

Proroci su odobravali rat, posebno ako se vodio protiv Jehovinih neprijatelja. Ali su neki proroci osuđivali rat kao prljav i jedva su čekali da bude iskorenjen. U svetu u kome je praktično svako slavio ratnika, proroci univerzalizma zamišljali su dan kada će mir zavladati na zemlji – kada će narodi „prekovati mačeve svoje na raonike, i koplja svoja na srpove, ne će dizati mača narod na narod, niti će se više učiti boju“ (Isaija 2:4). Proroci su smatrali da veličanjem rata ljudi dehumanizuju svoje protivnike, postaju surovi i obeščašćuju Boga. Gde vlada nasilje, tu nema ljubavi prema Bogu, nema poštovanja prema pojedincu.

Univerzalizam proroka pratila je podjednako duboka svest o pojedincu i o tome koliko on vredi Bogu. Pre Mojsija i kasnijih proroka, sva je verska tradicija na Bliskom istoku stvarana zajednički i anonimno. Proroci su, međutim, govorili kao neustrašivi pojedinci i, svojim mislima dodajući potpise, preuzimali su punu odgovornost za svoje versko nadahnuće i uverenje.

Proroci su naglašavali odgovornost pojedinca za sopstvena dela. Shvatajući božji zakon kao *zapovest savesti, obraćanje unutrašnjem biću*, proroci su uzdigli svest o ljudskoj ličnosti. Ukazivali su na to da pojedinac ne može da spozna Boga samo povinovanjem ediktima i vršenjem obreda; pojedinac mora da doživi Boga. Upravo je taj ja-Ti odnos mogao da učini pojedinca u potpunosti svesnim sebe i da obogati njegovu ličnost. U vreme izlaska iz Egipta, Jevreji su bili plemenski narod koji se povinovao Zakonu uglavnom iz straha i kolektivne prinude. U vreme proroka, Jevreji su, kako se ispostavilo, bili autonomni pojedinci koji su uvažavali Zakon iz volje, svesne i unutrašnje odanosti.

Za Jevreje, monoteizam je pokrenuo proces samospoznaje i samostvarenja kojima nema ravnih kod drugih naroda Bliskog istoka. Ideali proroka pomogli su da se Jevreji održe za vreme njihove duge i često bolne istorijske odiseje, i da ostanu vitalna snaga za današnje Jevreje. Kao deo hrišćanstva, ovi ideali, ugrađeni u Hristovo učenje, uklopljeni su u tradiciju Zapada.

Grci: od mita do razuma

Etički monoteizam koji su začeli Jevreji, s naglaskom na ljudskom dostojanstvu, predstavlja jedan od izvora tradicije Zapada. Drugi izvor jeste drevna Grčka. Grci su raskinuli s mitopoetskim pogledom na svet Bliskog istoka i začeli nov način gledanja na prirodu i ljudsko društvo koji predstavlja osnovu naučne i filozofske tradicije Zapada. Posle početnog perioda mitskog modela razmišljanja, grčki um je u petom veku pre n. e. počeo postepeno da racionalno razmišlja o fizičkom svetu i o čovekovom delovanju. Kako se grčko društvo razvijalo, kaže britanski istoričar Džejms Šil (James Shiel), pojavilo se

... sve veće oslanjanje na nezavisno mišljenje, odanost logičkoj preciznosti, koja je napredovala od mita ka logosu (razumu). Racionalizam je proživio čitav društveni i kulturni razvoj... Arhitektura se... razvijala od primitivnog poštovanja kulta pa do matematičkih normi; skulptura je pobegla od lika u hramu ka novoj ljubavi prema naturalizmu i proporciji; politički život je krenuo od tiranije ka razumnom eksperimentu demokratije. Od praktičnih pravila palca, geometrija se pokrenula napred u pravcu impresivne euklidovske sinteze. Tako je i filozofija napravila svoj put od „izreka mudraca“ do aristotelovske logike, i učinila da se ljudi zaista oslanjaju na svoja posmatranja i razmišljanja u suočavanju s neobjašnjivim ogromnim kosmičkim prostranstvom.⁴

Grci su smatrali da priroda i društvo ne deluju prema ćudima demona ili bogova već slede opšta pravila. Smatrali su da ljudska bića imaju sposobnost da razmišljaju na racionalan način, potrebu za slobodom i vrednost kao pojedinci. Iako Grci nisu nikada odbacili bogove, sve su više naglašavali značaj ljudskog uma i ljudskih odluka; tvrdili su da razum predstavlja put ka znanju i da su ljudi – ne bogovi – odgovorni za svoje ponašanje. U tom odvrćanju pažnje od bogova na ljudska bića, Grci su stvorili racionalni pogled koji je izrazita odlika zapadne civilizacije.